

PROTOCOL - Arrangement of
 Visit of a chief the clan, tribe in
 and other topics the village, and their
 of protocol duties.

Investigator: Litiana. K

Interviewee: Ro Salaseini Meru.....Burebasaga, Nacokani, Rewa.
 (female) - 77yrs.

ULUTAGA: NAI TUVATUVA NI DUA NA KORO KEI IRA NA LEWE NI VANUA

- Ni sa tiko na turaga sa tiko na nona mta ni vanua.
 Tiko talega ko iratou na mata ni Burebasaga. Na
 yacadratou ko Navuleka koi kedatou ko na koro.
- Rawa ni ko vakamacalataka mada na Mata ni vanua ?
- Na mata ni vanua ko ira na dau tabaka na ka ka ra
 dau lewa na me caka. Edau mai vakadewataka nai
 tukutuku ni turaga kivei ira na lewe ni vanua. Ni
 sa macala mai edua na ka ena qai kauta lesu tale
 yani na kena macala ko mata ni vanua kivei koya
 na turaga ni vanua. Mai vua na turaga kina mata
 ni vanua kivei ira lewe ni vanua.
- Na tikina cava edua vakayagataki kina na kamunaga ?
- Ni sa gole mai edua nai lakolako vakaturaga era sa
 na vakarau sara toka ko ira na lewe ni vanua.
- Sa na mai caka mada nai Sevusevu vua na turaga,
 sa qai caka yani edua na Boka vakavanua kena i
 balebale ni dua na turaga e mate e liu qai ra e ga
 kina ni gole mai. Koya gona ena gauna koya mera
 vakacabora kina na nodra Boka vanua. Ni sa caka

macala

Boga

S
 boka

oti koya sa qai rawa mera vakayacora na ka era ka gole tiko mai kina. Ia mai na turaga ni sa caka oti koya sa qai caka tale yani veira na Sevusevu. Ia eso edau caka kina nai yau ni cabe, e Rewa edau caka ga na Sevusevu kei na Boka vakaturaga. Ni sa oti na nodratou cakacaka na vulagi sa qai caka yani na Sevusevu. Ia na Qaloqalovi edau lai caka talega mai kina e wai, na vanua e cabe mai kina na turaga. Qai dau mai caka e vanua na Sevusevu ena vanua era sa wawa tiko kina na turaga ni vanua. Sa na tevu talega kina na nona i Vakamaca me nonai dabedabe. Qai tiko talega edua na kena wase medau caka kina na nona i Vakamamaca. Na ka eda rawata ia me caka me rairai vinaka ka maqosa. Ni da sa kila ga ni sa turaga sa dodonu talega me caka vua na ka vinaka kei na ka lelevu. E vakatau sara toka ga na ka eda rawata. Kevaka medau gole yani na Roko Tui Dreketi ki Bau eratou na gole sara yani kina vale nidratou mata mai Vunivau. Na vake nei mata ni Burebasaga ki Bau. Sa oti mai kea eratou sa qai gole sara yani kina vanua era sa waraki tiko mai kina.

- Vaka cava beka na Bokaboka ?
- Kevaka ko veiwekani kina koro koya sa dodonu medua na nomu Boka vanua. Koya gona ni ko sa gole yani sa na waraki tiko mai baleta ni ko na lai vakayacora edua na nomu bokaboka se boka vanua. Ni a mate na turaga koya dou qai sega ni lako.

- Edua na yavusa Matavuale eratou tiko e Burebasaga.
Ka wasea ga mai na turaga na Vunivalu. Ko ira na matavule oqo na yacadra na Lewe ni kuro wai, ni ra dau biuta ga yani na yalewa na kuro wai ki matadravu ni gauna ga era sa lako kina ki tara vale sa na kau sara yani na kakana koya ka lai biu koto kina na loma ni kuro wai ka toka e matadravu. Koya gona ka yacadra tiko kina na lewe ni kuro wai. Mevaka ni ko ira na Matavule sai koya ko ira na mataisau. Ia era dau tara ga na vale ni turaga ni dua na vanua. Ia ko iratou na mataqali oqo na Koro ena rawa talega ni kacivi iratou na Matavule meratou mai kolo buka. Mevaka ni sa dau caka edua na magiti eratou sa lako sara ga mai karatou maikolota na buka.
- Vaka cava beka ko ira na Gonedau ?
- Era tu mai Nukui na gonedau ni rewa tiko mai Noco, mai Nukui e nona ga na Roko Tui Dreketi ia mai Noco e nona ga na Tui Noco. Kevaka e tukuna ko Tui Noco vei Gonedau me lai qoliva mai edua na ika me lako ki Rewa vua na Roko Tui Dreketi. Ko ira ga na turaga era vaka gonedau, ko ira na lewe ni vanua e rawa ni lai qoliva na kedra ika.
Ko ira na matavule oqo era sa mai volai sara enai vola ni kawa bula e Burebasaga.
- E tiko tale beka edua na wasewase ?
- E tiko talega ko iratou na Vunisau, ko ira nadau buluta na turaga.

- Kevaka sa mate edua na turaga sa na kau yani nai tukutuku veiratou me sa lai keli naqara. Eratou sa na qai lako karatou lai vakaraitaka na vanua me keli kina na qara. E nodratou i tavi na vakaraitaka na vanua me keli kina na qara. Ko iratou talega na mataqali oqo e ledu na nodratou tikini qele. Sa i iratou talega na dau ladeva na yago ni mate ni turaga ni sa biu sobu yani ki lomani qara.
- Rawa ni ko talanaotaka mada nanona mate edua na turaga ?
- Eratou dau qarava na mate ko iratou na Vunisau. Sai iratou talega na yadrava tu na yago ni mate, qiri lali eratou solia na lewa ena vale ni mate. Na tamata taucoko edau vakarorogo tiko veiratou, na ka meratou tukuna me muri.
- Na cavaedau caka ni sa bulu oti mai na turaga ?
- Kevaka sa mate edua na turaga sa dau vakarautaki tiko na kena so mate, ena nona i tikotiko. Ena qiri tiko na lali, sa qai tukuni veiratou na Vunisau me lai bulu na yago ni mate ni mataka. Sa ratou na qai gole sara yani na Vunisau me lai keli na qara. Sa na lai vakaraitaki sara yani na vanua me lai keli kina na qara, ka na lai vakacobara sara na nona i sau se sivi na vanua me keli. Kevaka sa bera tiko na yago ni mate eratou na wawa toka ga mai na bulubulu ko iratou na Vunisau me yacova sara ni sa bulu oti na yagoni turaga. Ni sa

- suka ga mai na veibulu eratou sa na gole sara yani meratou lai sili. Ia na vanua koya sa na qai vakatabui tu vakatau toka mai veiratou na Vunisau. Sa na qai mai caka na nodratou yaqona ni sa oti na yaqona sa lai caka sara yani na kana. Ni sa oti koya sa qai mai caka yani na nodratou i yau ena kena levu ga e rawa mai. Nai yau kece koya e nodratou na Vunisau baleta na nodratou qarava tiko na mate ni turaga. Na levu ga ni yau kei na tabua me va na vulo. Na vanua e caka kina na ~~ku~~ veibulu e yacana tiko na Mara, ka ratou lai savata na ligadratou na Vunisau ena kakana mevaka na dalo baleta na nodratou tara mai na yavu tabu. Oti era sa qai lako yani ki wai sa qai lai tabu tu na wai. Ia eso na vanua e sega ni dau tabu nawai, mevaka ni sa mate edua na turaga edau tolu nai wase ni yau levu. Kena i matai na yau ka kau kina qara, nodra na wekana kena i katolu me nodra na Vunisau. Mevaka eso ni sa oti ga vaka oqo naveibulu sa tuva sara na ulu kei koya namate.
- Na cava nai balebale ni ulu ?
- Na i yau veira na wekani mate, oqo ko ira ga na taukei ni mate era tuva na i yau veira ka vasu kina koya ka mate. Mevaka ni sa mate edua na tamata waca ena hai keli ga yani na nona qara ka bulu caka sara na kena i Burua. Edau vota tale ga na kedra koratou na keli qara.

- Na cava na Burua ?
- Na kakana edau caka veira na dau lako mai kina na so mate. Mera wase vakatautauvata ena nodra yaco tiko mai. Koya ga nai taukei ni mate enonai tavi na Burua. Ni dau levu ga mai na tamata na levu talega ni yau kei na kedra magiti. Sa dau tiko ga koya edau volai tikona yacai koya ka lako mai kina so mate. Ni sa caka mai na Burua ko ira taucoko na gole mai era na wase ena i yau kei magiti. Ia qai dau caka talega na Vakabogidrau ka dau vakatau sara toka ga veiratou nataukei ni mate. Eratou dau vakarautaka edua na kakana mera mai kana vata kina kei ka gole mai ena gauna ni so mate. Sega tale ni dua nai yau e dau soli na kakana duadua ga. Ni bogi drau e vula tolu na kani vakavinavinaka mai veira na taukei ni mate. Mevaka eliu ni ra sa dau wilika na nodra bogi drau edau buki toka na wa e domodra me ya bogi tini. Kevaka sa tolusagavulu na buki kena balebale ni sa vula tolu ka sa bogi drau talega na mate. E qai dau vakatau toka veiratou na taukei ni mate na kena caka na Vakataraisulu. Oqori me lai luva laivi na nodratou i sululoaloa ka ratou ka daramaka tiko ena gauna ka mate kina na wekadratou yacova mai na gauna koya. Eratou sa qai vakatairai iratou talega ena nodratou itabu eratou ka taurivaka tiko. Sa kena levu ga koya.